

ԲԱՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ^(*)

Երևանի Պետական ձեռագրատան (Մատենադարանի) № 1568 ձեռագրում, որը «Մատենան ողորդութեան» պոէմի այնտեղի ամենահին ձեռագիրն է, գտնուում է Գրիգոր Նարեկացու համառոտ կենսագրությունը: Այդ ձեռագիրը գրուած է 1172 թուին, մագաղաթի վրայ և զարդարուած է նուրբ և գեղեցիկ գունաւոր մանրանկարչական պատկերներով և խորագրերով: Զեռագրում կայ Նարեկացու երկու երևակայական նկար, որոնցից առաջինի վրայ մակագրուած է. «Միաբան Գրիգոր Փիլիսոփայ»: Կենսագրութիւնը (վարքը), որ բռնուած է 116րդ թերթի երկու երեսը, սկսուած է այսպէս. «Սուրբ հայր մեր աստուածաշնորհք քահանայս և կրօնաւոր Գրիգոր էր ի Նարեկայ վանից ի հայս ի գաւառն Վասպուրականի»: Նարեկացու ժամանակաշրջանի մասին ասուած է, որ նա ապրել է յունաց Վասիլ և Կոստանդ կայսրների, հայոց Արծրունի Սենեքերիմ թագաւորի և Վահան կաթողիկոսի

ժամանակ և ի թուականին՝ հայոց ՆԼԲ, Յիշեալ ձեռագրի կենսագրութիւնը համար, եայնոյնութեամբ կրկնուած է հետագայ բոլոր ձեռագրերում, եթէ տարբերութիւններ պատահում են, դրանք գերազանցապէս վերաբերում են շարադրանքին և ոչ թէ՛ յիշատակուած փաստերին. օրինակ՝ № 1566 ձեռագրում (գրուած 1381 թուին) գտնուող կենսագրականի սկիզբը. «Ի թուականին հայոց ՆԼԲ ի հայրապետութեան Տեառն Վահանայ, և ի թագաւորութեան յունաց Վասիլ և Կոստանդեա. իսկ թագաւոր Վասպուրականի Սենեքերիմ յԱրծրուն. եաց ի սոցա ժամանակս էր երկոցս երանեալ սուրբ հայրս մեր, և աստուածաշնորհ մեծ վարժապետս Գրիգորիոս . . . »: Ինչպէս նկատուած է, տարբերութիւնն այն է, որ ժամանակը ցոյց տուող թուականը գրուած է բանաստեղծի անուան յիշատակութիւնից առաջ:

Հին ձեռագրերում եղած Նարեկացու համառոտ կենսագրութիւնը հետագայում դարձել է հիմք «Յայսմաւուրքի» միջին համեմատաբար աւելի ընդարձակ կենսագրութեանը, այնպէս որ բանաստեղծի կենեքի մասին պատկերացում կազմուել համար այն հանգիստանում է հիմնական աղբիւրը: Բացի «Յայսմաւուրքից», չափազանց կարեւոր և արժէքաւոր տեղեկութիւններ մեզ հասել են Նարեկացու մի շարք ստեղծագործութիւններէ իր՝ բանաստեղծի կողմից գրուած յիշատակարաններէ: Այս բոլորին աւելացրած մեր պատմիչների և այլ գրողների շատ համառոտ ակնարկներ, ինչպէս և ժողովրդական զրոյցները և բանաստեղծութիւնները, կ'ունենանք այն ամէնը, ինչ որ հնից մնացել է Գրիգոր Նարեկացու մասին:

Գրիգոր Նարեկացու ծննդավայրը և ծննդեան թուականը ստոյգ յայտնի չեն, ձեռագրերում յիշատակուած ՆԼԲ = 432 + 551 = 983 թուականը, որը «Յայսմաւուրքի» մէջ չկայ, անշուշտ չի վերաբերում նրա ծննդեանը, Կենսագիրը ուզում է ասած լինել, որ այդ թուին նա արդէն յայտնի անձնաւորութիւն էր. իսկ ինչ վերաբերում է Վահան կաթողիկոսին ժամանակակից համարուելուն, ապա՝ դա թիւրիմացութեան արդիւնք է, որի աղբիւրը ըստ երևոյթի պատմիչ Ուռհայեցին է: Ուռհայեցին ասում էր Վահանի կաթողիկոսութեան տարի-

(*) Երևանի Պետական Համալսարան Հրատարակչութիւնը 1955ին յոյս բնծայած է Մ. Մկրտանի Գրիգոր Նարեկացի անուն գտնել: Գիրք իր ամբողջութեան մէջ խորանկ և հմտալից բանասիրական ախտաւորութիւն մըն է, եթէ նկատի չառնենք կարգ մը ակնարկութիւններ որոնք տուրն են հեղինակի շրջանակին նկարագրական պահանջներուն:

Գրին պարունակութեան մասին գողափառ մը տալու համար կ'արագեցենք զլսակարգութեանց ցանկը: —

- ա) Ներածութիւն.
- բ) Հայ Գրական. Նարեկացուց առաջ.
- գ) Նարեկացու կեանք.
- դ) Նարեկացու ստեղծագործութիւնը.

- 1) Ներքոյնքեր և տաղեր
- 2) «Մատենան Ողբերգութեան»:

- ե) Նարեկացին և հետագայ Հայ գրականութիւնը.

ԱՆՃՆԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԳԱՆԿ:

Այս յուրջ ուսումնասիրութեան շանկան մասերը տակաւ առ տակաւ արտաստեղծով պիտի ներկայացնենք ՍԻՈՆ-ի ընթերցողներուն:

Խմբ.

ները համադրում է Բագրատունիներ Յովհաննէսի ու Աշոտի և Արծրունի Սենեքե-րի մի թագաւորութեան տարիներին հետ, մինչդեռ յայտնի է, որ Վահանի կարճատե կաթողիկոսութիւնը (968—972) եղել է Աշոտ Գ.ի (Ողորմածի) և Արծրունի Աբուսահլի օրով:

Նարեկացին ծնունդ է հաւանարար Ռշտունեաց կամ Անձեացեաց աշխարհի գիւղերից մեկում, ըստ որոշ բանասէրների՝ 951 թուին: Նրա հայրն էր իր ժամանակին բաւական յայտնի՝ Սոսրով Անձեացեաց եպիսկոպոսը: Նարեկացու նշուած ծննդեան թուականը վիճելի է համարուել հետեւեալ պատճառով. Սոսրովի օրդիներից երկրորդը՝ Սահակը իր հօր 950 թուին գրած պատա-րագի խորհրդի մեկնութեան վերջում աւելացրել է մի յիշատակարան, որում հօրը կոչում է Անձեացեաց եպիսկոպոս: Այստեղից ենթադրում են, եթէ Սոսրովը արդէն 950 թուին եպիսկոպոս էր, ուրեմն Նարեկացին չէր կարող 951 թուին ծնուած լինել, որովհետեւ այդ շրջանում կնամբի եպիսկոպոսներ անկարելի էր որ լինէին: Սոսրովը եպիսկոպոս է ձեռնադրուել Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի առաջին տարիներին, բանասէր Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի հաշիւներով Անանիան կաթողիկոս է դարձել 941 թուին և հենց նրա ենթադրութեամբ Նարեկացու ծննդեան ժամանակը պէտք է որոնել 940—949 թուերի ընթացքում: Բայց վերև յիշատակած թուականի այս քննադատութիւնն այնքան էլ հիմնաւորուած չէ, եթէ նկատի առնենք հետեւեալ պարագաները: Նախ՝ ըստ Օրմանեանի, Անանիան կաթողիկոս է դարձել ոչ թէ 941 թուին, այլ 946 թուին, այնուհետեւ՝ թէպէտ 950 թուին գրուած պատարագի խորհրդի մեկնութեան յիշատակարանում Սոսրովը իբրև եպիսկոպոս է յիշուած, բայց դա բոլորովին էլ չի ապացուցում, որ 950 թուին նա անպայման եպիսկոպոս էր, որովհետեւ յիշատակարանը 950 թուին չի գրուած, այլ հետագայում, երբ Սոսրովը կարող էր արդէն եպիսկոպոս դարձած լինել, և վերջապէս՝ «Յայամաւուրքում», ինչպէս և բոլոր ձեռագիր կենսագրականներում, ասուած է, որ Նարեկացին վախճանուեց երիտասարդ հասակում՝ 1003 թվին. օրայց չէ ևս կատարեալ ընթացք աստի

կենացն այլ երիտասարդական տիւ վախճանեալ ի ԴՃԶԻ՝ ամին¹⁾: Ուրեմն հաւանականութեան մօտ է, որ Նարեկացին ծնւած լինի 951 թուին, որովհետեւ դժուար թէ 52—53 տարեկանից աւելի մեծ հասակում վախճանուած անձնաւորութեան երիտասարդ կոչէին:

Նարեկացու կեանքը վտրբ հոտակից կապուած է Ժ. գարուած շատ հաշակուած Նարեկայ վանքի հետ: Երբ նրա հայրը՝ Սոսրով Անձեացեաց եպիսկոպոսը, նրան իր մեծ եղբոր՝ Յովհաննէսի հետ յանձնել է Նարեկայ վանքը, այդ ժամանակ վանքի վանահայրն էր իր կնոջ հօրեղբայր Անանիա Նարեկացին:

Անանիա Նարեկացու օրով ոչ միայն Նարեկայ վանքը, այլև Հայաստանի շատ ուրիշ վայրերում գտնուող վանքեր ապրում էին իրենց ճանաչումն ստանալու շնորհիւ: Այդ Անանիայի «սննդակից» Անանիա Մոկացու կաթողիկոսութեան և Աշոտ Գ.ի (Ողորմածի) թագաւորութեան տարիներին էր, երբ աննախընթաց արագութեամբ ու քանակով առաջ եկան վանքեր ու վանականութիւն: Ասողիկ պատմիչը յատուկ ուշադրութիւն է դարձրել այդ երեւոյթի վրայ և մանրամասն յիշատակել է նոր հիմնուած և հաշակուած վանքերի տեղը և անունները. «Յայամ ժամանակի ծաղկեալ պայծառանայր կարգ կրօնաւորաց... Եւ ի յովմ տեղիս շինեցան եղբայրանոցք և ժողովեցան միարեակեացք սիրովն Քրիստոսի: Նախ առաջին՝ մեծահոգակ ուխտն կամրջածորոյ ի գաւառին Արշարունեաց... իսկ ի գաւառին Շիրակայ՝ Հոռոմասին կոչեցեալ վանք շինեցաւ ի ձեռն Յովհաննիսի... Այսպէս և յայտմ ժամանակիս շինեցաւ Նարեկ ի Ռշտունեաց գաւառին նոյն կարգաւորութեամբ, բազմամարդ պաշտօնապայծառ երգեցողովք և գրական գիտողք»²⁾: Յետոյ էլի Ասողիկը երկար խօսում է վանքերի հիմնադրութեան մասին՝ Տարօնում, Դերջանի ու Կարինի գաւառներում, ապա պատմում է վանական սրբերի ու նրանց՝ դորձած զանազան հրաշքների մասին: Ասողիկը յիշատակում է նաև վան-

¹⁾ Գիրք, որ կոչի Այամաւուրք ի Թ. Հայոց ՌՃԶԹ, Կ. Պոլիս, էջ 295:

²⁾ Ստեփանոս Ասողիկ, Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 173—174:

քերի հետ կապուած ժամանակի նշանաւոր վարդապետների անունները. օէին և վարդապետք վարժեալք վարդապետութեամբ տեառն և ուսուցիչք ճշմարտութեան. Բաւիլոս ծերունին քաջակորովն ի խօսս և քաջաքարոզն ի պատմել զօրէնս Տեառն. և Գրիգոր քահանայ յամուսնացելոց, յորդախօսն և առատաբանն ի պատգամս Տեառն. և Ստեփանոս, աշակերտ Բարսղի, որ հոգեւորն կոչեցաւ, առաքելաշնորհ բանիւ և գործով, ընդ ամա և մեծանուն ի գիտութեան և առաքինութեան Մովսէս, որ քառասուն աւուրքք ձգտեցուցանէր զանսուղութիւնն: Եւ Դաւիթ աղքատակերպ և զծածաւէր գիտնականն որում անուն Մաշկոտն կոչի, և Պետրոս հաւաստի մեկնիչ գրոց սրբոց և Անանիա, փիլիսոփայն մեծ, որ և վանական Նարեկի¹⁾:

Նոյն դարում ապրած բազմաթիւ վարդապետների անուններ է տալիս նաև Մատթէոս Ուռհայեցին: Այս բոլորը, ի հարկէ, այդ ժամանակ վանքերի շատանալու և մեծ թուով վանական մտաւոր գործիչների հանդէս գալու պարզ ապացոյցներ են . . .

Նարեկայ վանքը գտնուում է Վանայ ծովի հարաւային ափի Ժօտ՝ «Լեոնահովով և կարծրախարխիս» (Նարեկացու բառերն են) Ռշտունեաց աշխարհի համանուն գիւղում: Վանքը շինուած է սպիտակ սրբատաշ քարերով՝ մի բլրակի գագաթին. շուրջը գիւղացիների խրճիթներն են, որոնք աստիճանաբար իջնում են մինչև բլրակի ստորոտը: Դիւղից փոքր ինչ հիւսիս, անմիջապէս ծովափին, աւանդաբար ցոյց է տրուում Գրիգոր Նարեկացու աղօթատեղին՝ մի բարձր քարածայռ, կողի մէջ գտնուող ինը քարանձեակներով: Ըստ եղած նկարագրութիւնների՝ զիրքով դա մի սքանչելի ու գեղատեսիլ վայր է: Աղօթատեղի առաջ անմիջապէս բացւում է ծովը իր ամբողջ գեղեցկութեամբ, դիմացը երևում են Ալթամար և Առտեր կղզիները, իսկ միւս կողմերը բարձրանում են Մոկաց և Ռշտունեաց բարձրագագաթ լեռնաշարքերը:

Ահա, բնութեան այս հրաշալիքներով հարուստ շրջապատում մեծացել, հասունացել է բանաստեղծը և անց է կացրել իր

կեանքի ամբողջ ընթացքը: Նարեկացու կեանքը, իբրև վանականի կեանք, բնականաբար չէր կարող հարուստ լինել բազմազան դէպքերով: Ամենից առաջ հետաքրքրական է, թէ ինքը բանաստեղծը ինչ յիշատակութիւններ է թողել իր կեանքի հանգամանքների մասին:

«Երգ երգոցի» մեկնութեան յիշատակարանում Նարեկացին գրել է. «Ե Նիջ թուականութեանս հայոց հարկեցայ ես Գրիգոր քահանայ ի Նարեկայ, որդի տեառն Խոսրովայ անձաւացեաց եպիսկոպոսի, ի Դուրդենայ աստուածասէր քրիստոսապաշկալ արքայէ . . . առ ի մեկնութիւնս ահաւոր բանիցն Սողոմոնի . . . »¹⁾: Ապարանից խաչի պատմութեան և նրան յաջորդող ներքողների յիշատակարանում գրել է. «Ես Գրիգոր՝ յետին վարժապետաց և կրտսեր բանասիրաց, որդի զստեր եղբօր հօր Անանիայի հոգեզարդ և մտավարժ փիլիսոփայի, և ըստ վարուց մաքրութեան կրօնից զօվելոյ և հռչակելոյ»²⁾: «Ողբերգութեան մատեանի» յիշատակարանում գրել է. « . . . Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ, յետին բանահիւսաց և կրտսեր վարժապետաց . . . »³⁾: Այս բոլորից Նարեկացու վանական կեանքի մասին շատ քիչ բան է պարզւում. թէ՛ գրական գործունէութեան առաջին շրջանում և թէ՛ վերջում նա իրեն քահանայ և վարժապետ է անուանում, յիշատակարանների մնացած մանրամասնութիւնները, որոնք բոլորն այստեղ չեն բերուած, վերաբերում են նրա այս կամ այն երկը գրելու շարժառիթներին և ժամանակին:

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Շարունակելի)

¹⁾ Ստեփանոս Ասողկի, Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 178:

¹⁾ Գրիգոր Նարեկացի, Մատենադարձութիւնք Վեներաբիկ, 1840, էջ 367:

²⁾ Նոյն տեղը, էջ 422: ³⁾ Նոյն տեղը, էջ 268: